

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y. 2000, C.5, S.1 s.175-190.

EKONOMİK SİSTEMLER VE AHLÂK

Dr.Şevki ÖZGENER*

ÖZET

Globalleşen dünyada ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler önemli ölçüde artmıştır. Bu eğilimin devam etmesi güven ortamının yaratılmasına bağlıdır. Yine, bir ülkenin tüm vatandaşlarının refahına katkıda bulunabilmesi ve dolayısıyla ekonomik sistemin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için ekonomi ahlâkı geçersiz kılmamalıdır. Bu makale, ekonomik sistemlere ahlâki açıdan yöneltilen eleştirileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, ekonomide ahlâkın önemi, ekonomik sistemlerin işleyişi, ekonomik sistemlerin avantajları ve dezavantajları ve ekonomik sistemlere ahlâki açıdan yöneltilen eleştiriler üzerinde durulmuştur.

Ahlâk, Ekonomi, Kapitalizm, Sosyalizm

1. GİRİŞ

Ekonomik hayat iki yüz yıldan beri görülmedik bir gelişmeye sahne olmuştur. Ekonomik hayattaki gelişmelerin, ahlâk dışı olması veya ahlâki yönleri ihmal etmesi toplumsal yaşam için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Ahlâki ve sosyal açıdan ortaya çıkabilecek muhtemel sorunları çözmek için son yıllarda başarılı sanayileşmiş ülkelerin “iş ahlâkı ve sosyal sorumluluk” kavramlarını kalkınmada bir araç olarak benimsedikleri görülmektedir. Bütün ekonomik faaliyetlerde dürüstlük, güven, saygı ve hakça davranmayı ilke edinmek ve çevreyle temas halinde bulunurken, aynı çevreyi paylaşan topluma destek olmak hem ekonomik açıdan demokrasinin gerçekleşmesi hem de ekonomik sistemlerin sağlıklı bir biçimde işleyişi açısından hayati önem arz etmektedir.

Bu çalışma esas olarak ekonomi ile ahlâk arasındaki ilişkiyi inceleyerek ekonomik sistemlerle ilgili ahlâki sorunları eleştirel bir bakış açısıyla ele alıp değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

* S.Ü. Karaman İ.İ.B Fakültesi İşletme Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.

2. EKONOMİDE AHLÂKIN ÖNEMİ

Küreselleşme ve ekonomik kalkınmayla birlikte ahlâkın daha da önem kazandığı tartışılmaz bir gerçektir. Sağlıklı ve dengeli bir toplum ve sürdürülebilir bir kalkınma için ahlâki ve sosyal değerlerin hakim olduğu bir ortam yaratmak olmazsa olmaz bir koşuldur.

“Ahlâk, genelde doğru ve iyi şeyin ne olduğunu veya yanlış ve kötü şeyin ne olduğunu açıklayan bir davranış kodunu oluşturan kural koyucu bir ilkeler seti” olarak tanımlanmaktadır. Bu geleneksel tanım, kullanışlı olma açısından son derece statiktir.¹ Charles Powers ve David Vogel ise, basit fakat dinamik işleyen tanım yapmışlardır. Bu düşünelere göre, *“esas itibarıyla ahlâk; insan refahını oluşturan şeylerin ne olduğunu inceleyen ve bunları teşvik etmek için gerekli davranış ve karar türlerini açıklayan bir süreçtir.”*²

Ahlâk, toplumlarda adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunan faaliyetlerin yanı sıra ekonomik uygulamaları inceleyen bir disiplindir.³ “Ahlâk ekonomiden baskın olmamalıdır. Ekonomi de ahlâki geçersiz kılmamalıdır.” Her iki disiplin birbirinden tamamıyla ayrı tutulamaz. Birçok ahlâki sorunun büyük ölçüde ekonomik olduğuna inanılmaktadır. Ekonomi ile ahlâki değerler arasındaki temel sorun karmaşıklığıdır. Bu sorun yalnızca kuramsal değil pratikte de mevcuttur. *“İş ahlâki; ekonomi ile ahlâk arasındaki bir evlilik gibidir.”* İş ahlâki; ekonomi ve iş dünyasının sağladığı olanaklar doğrultusunda sağduyulu seçimler yapmamızda bize yol gösteren ilke ve değerleri inceleyen bir disiplindir. Dolayısıyla ahlâk ekonomik hedefleri başarmaya yönelik önemsiz bir araç olarak suiistimal edilmemelidir. Hukuk, ahlâk ve vicdan kuralları içerisinde işlemeyen bir ekonomik sistem, toplumun tümüyle birlikte, çökme ve dağılmaya mahkumdur. Ekonomik ilişkilerde ahlâki ilkeler etkisini kaybedecek kadar aşırırsa, orman yasalarına geri dönülmesini hiçbir şey önleyemez. Ekonominin rolü ahlâki amaçların gerçekleşmesine katkıda bulunmak olmalıdır.⁴ Çünkü etkin eşitlik için her biri diğerinin varlığına gereksinim duymaktadır. Ahlâki değerler ekonomik gereksinimler dahil diğer gereksinimlerle ilişkili olmaktadır. İlgili ahlâki değerlerin desteği olmaksızın ekonomik değerler ayakta kalamaz. Hem ahlâki değerler hem de ekonomik değerler uyum için insan gereksinimlerini temel alır. Her iki değer de birbiriyle işbirliği içinde olup, birbirine temel teşkil etmektedir.⁵ Yine hem ekonomi hem de ahlâk, değer sorunuyla ilgilenmektedir. Teori ile uygulama,

¹ W. Micheal HOFFMAN and Jennifer MILLS MOORE, **Business Ethics: Readings and Cases in Corporate Morality**, Second Edition, New York: McGraw-Hill Publication Co., 1990, ss.69-70.

² Don HELLRIGEL and John W. SLOCUM, Jr., **Management**, Fourth Edition, Reading Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 1986, s.137.

³ Iwao TAKA, “Business Ethics in Japan”, **Journal of Business Ethics** 16, (1997), ss.99-108.

⁴ Lu XIAOUE, “**On Economic and Ethical Value**” Shanghai Academy of Social Sciences, <http://www.depaul.edu/ethics/evaluate.html>, (1998), ss.1-8.

⁵ Thomas I. WHITE, **Business Ethics**, New York: Macmillan Publications, Maxwell Macmill, 1993, s.13.

sanat ile bilim arasında nasıl bir ilişki var ise, ekonomi ile ahlâk arasında da öyle bir ilişki vardır.

Ahlâk ve iş yaşamı konusundaki tartışmaların bir tehdit veya zayıflık olarak değil, günümüz endüstrilerinin mükemmellik ve kaliteye ulaşma çabalarının doğal bir uzantısı şeklinde algılanması, iyi ahlâkın iyi işle özdeş olduğunun fark edilmesi ve bu konudaki toplumsal baskıların artması, ülkelerin ve işletmelerin ahlaki değerlere daha fazla önem vermesini zorunlu kılmıştır.⁶ Buna ilâveten, çeşitli çıkar gruplarının menfaatlerini dengeleme gereksinimi de ahlâkın ekonomideki önemini arttırmaktadır.⁷ Ekonomide ahlâk, kişisel özgürlük, pazar özgürlüğü ve çıkar gruplarına karşı sorumluluk gibi değerler üzerine inşa edilmektedir. Ahlâk nihayetinde bir güven meselesidir. Sistemin, hem bireyler hem de organizasyonlar arasında karşılıklı güvene ve birbirlerinin çıkarlarına saygı göstermesi gerçeğine dayanması gerekir.⁸

3. AHLÂK VE EKONOMİK SİSTEMLER

Ahlâkı, içinde yaşanan ekonomik sistemden soyutlamak mümkün değildir. Ahlâk ile ekonomi arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için ekonomik sistemlerin tipiyle başlamak gerekir. Ahlaki açıdan yöneltilecek eleştirilerin sağlam gerekçelere dayanması için her iki sistemin işleyişi üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

3.1. Ahlâk ve Kapitalist Ekonomik Sistem

3.1.1. Kapitalist Ekonomik Sistemin İşleyişi

Esas olarak bir kapitalist sistem, üretim araçlarının özel olarak sahiplendiği ve pazarın üretime yol gösterdiği ve gelirin dağıtılmasının işlettiği bir sistemdir. Bu sistemin doğası kolay tanımlanamaz. Kapitalizm gerek doğuşu itibarıyla gerekse de işleyiş olarak amaçlanmayan sonuçlar sistemidir.⁹ Klasik kapitalizm teorisi iki varsayıma dayanır: (1)İnsanoğlunun, evrenin doğal düzenini anlama becerisine sahip bir varlık olduğu ve (2)ekonomide devletin rolünün sınırlı olması gerektiğidir.

⁶ Peter J. DEAN, "Examining the Profession and the Practice of Business Ethics", **Journal of Business Ethics**, 16, (1997), ss.137-149., Elizabeth P. TIERNEY, **İş Ahlâkı**, 1.Basım, İstanbul: Rota Yayınları, Temmuz 1997, s.7 ve John MILTON-SMITH, "Business Ethics in Australia and New Zealand", **Journal of Business Ethics** 16, (1997), ss.185-197.

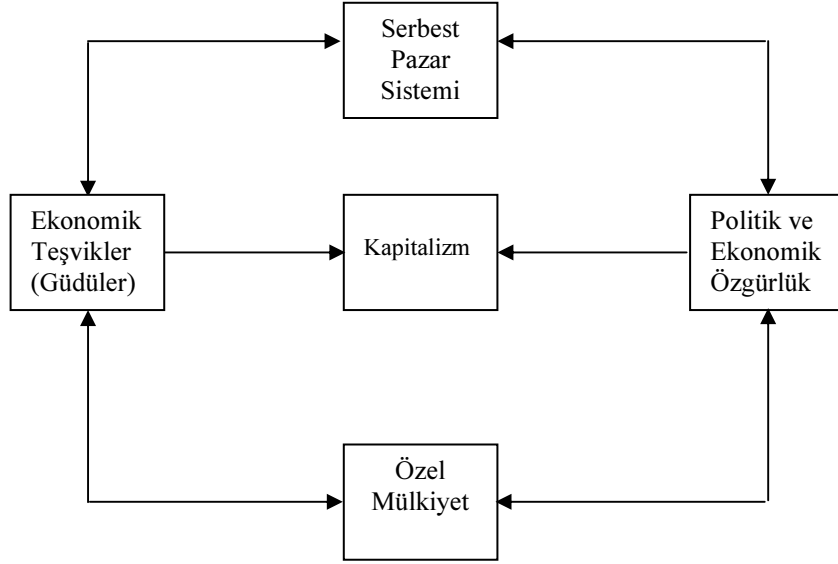
⁷ Arthur A. THOMPSON, William E. FULMER and A. J. STRICKLAND, **Strategic Management**, Fourth Edition, Boston: Irwin Homewood, 1992, s.586.

⁸ Gerald. F. CAVANAGH, **American Business Values**, Third Edition, New Jersey: Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, 1990, s.182. ve Carter McNAMARA, "Complete Guide to Ethics Management: An Ethics Toolkit of Managers", at <http://www.mapnp.org/library/ethics/ethxgde.htm>, (April 1998).

⁹ Engin YILDIRIM ve Mehmet DUMAN, "Kapitalizm, Piyasa ve Ahlâk", **Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu** (24-26 Aralık 1997), Sakarya Üniversitesi İkt. ve İdr. Bil. Fakültesi, Adapazarı 1998, ss.285-290.

Kapitalizmin temel öğeleri Şekil.1’de görülmektedir. Bu öğeler aşağıdaki gibi açıklanabilir:¹⁰

3.1.1.1. Özel Mülkiyet: Kapitalizmin temel öğeleri arasında hiçbiri mülkiyet kavramından daha önemli olamaz. Mülkiyet, çok sık sadece toprak olarak düşünülmektedir. Gerçekte, mülkiyet terimi, bir varlığın kullanımını elinde bulundurma ve işleme hakkını ifade eder. Birisi mülkiyete sahip olduğunda, ekonomik güce sahiptir. Kapitalizmin temel düşüncesine göre birey özel mülkiyet hakkına sahiptir. Hükümet özel mülkiyet haklarını koruduğu sürece kâr maksimizasyonu arayışı en yüksek düzeyde refahı temin edecektir.¹¹

Şekil.1.Kapitalizmin Temel Unsurları

Kaynak: Frederick D. Sturdivant and Heidi Vernon-Wortel, a. g.e., s.16

3.1.1.2. Ekonomik Teşvikler: Kâr güdüsü, kapitalist makinenin yakıtını ifade eder. Max Lerner’in ileri sürdüğü gibi “insanın beyni ve enerjisi, hiçbir engelleyici kısıtlama olmadığında ve çaba ile ödül arasında bir yakınlık görüldüğünde en iyi şekilde çalışır.” Kapitalizm kazanç uğraşı ile özdeşdir.¹² Çünkü sürekli ussal, kapitalist işletmenin peşindedir, hep

¹⁰ Frederick D. STURDIVANT and Heidi VERNON-WORTEL, **Business&Society: A Managerial Approach**, Fourth Edition, Boston: Richard D. Irwin Inc., Homewood, 1990, ss.16-21.

¹¹ Mitsuhiro UMEZU, “Ethics and The Japanese Miracle: Characteristics and Ethics Japanese Business Practice”, **International Society of Business**, Economics and Ethics, Tokyo (1996), <http://www.nd.edu/~isbee/p-umezu.htm>, ss.1-5.

¹² Bkz. STURDIVANT-VERNON-WORTEL, ss.16-49.

yenilenen kazancın peşindedir, “verimlilik” peşindedir. Böyle olmak zorundadır. Kapitalist düzen içinde verimliliğe ulaşma amacı gütmeyen bir işletme batmaya mahkumdur.

3.1.1.3. Serbest Pazar Sistemi: Serbest pazarlar, dış düzenleme olmaksızın insanların parayla karşılıklı olarak malları mübadele ettiği pazarlardır. Fiyat, arz ve talep vasıtasıyla belirlenir. Alıcılar ve satıcılar izleyerek ve hatalardan ders çıkararak deneyim elde ederler. Belirli bir mala olan talep arzı aşarsa o zaman fiyatlar en yüksek düzeyi zorlar. Buna karşın, mal artışı, kârı azaltır, pazarda rekabeti artırır ve fiyatları düşürür. Geçici bir dengesizlik olduğunda, piyasanın serbest akış doğası (hiçbir hükümet düzenlemesi ve monopol olmaksızın) tedarikçilere serbestçe rekabet edebilmeleri için bir fırsat sunar ve yeterli talep var olduğunda çeşitli mal ve hizmet kaynaklarını satın alıcılara sağlar. “Kapitalist sistem üreticilerin, neyi, nasıl, ne zaman ve hangi fiyattan üretmesi konusundaki kararlarına dayanır. Tüketici; seçimi, üretimi, dağıtımı ve mübadeleyi yönlendirir. Bu sistemde seçim serbestisi olduğundan halk parasını istediği gibi harcayabilir. Böylece malı tedarik edecek olanlara taleplerinin ne olduğunu bildirir. Kendi firmalarını kurar ve iş alanlarını seçer.”¹³ Serbest piyasa halkın isteklerine çabuk tepki gösterir. Kamu kaynakları kârlı alanlara kaydırılır. Bu sistem mal ve hizmet üretiminde yeni ve daha ileri bir teknolojinin gelişimini teşvik eder. Rekabet tüketicilerin taleplerini karşılamak için mal ve hizmet çeşitlerinde zenginlik sağlar. Bu sistemde mal ve hizmet sahibi olma olanakları karşısında halkın fırsatlardan yararlanması teşvik edilir.

3.1.1.4. Politik ve Ekonomik Özgürlük: Serbest piyasa sisteminin mevcudiyetine ilişkin anahtar öğelerden biri hükümet düzenlemelerinin yokluğudur. Ancak A.B.D’de çoğu tekeller, hükümet düzenlemeleriyle kaldırılmıştır. Hükümetin rolü, özgürlüğü korumaktır. Kapitalizme göre en önemli değer bireysel özgürlüktür. Özgürlük, insanın başkalarının doğrularına engel olmadan kendi doğrularına istediği şekilde ulaşması demektir.¹⁴ Bunu sağlayan ekonomik sistem de serbest piyasadır. Piyasayı meşrulaştıran üç temel neden vardır. Bunlar; özgürlük, zorlamadan kaçınma ve bireyin geliştirme arzusu olmaktadır. Piyasa bireysel özgürlüğün uygulanabileceği bir ortam hazırlar. Çünkü piyasadaki bütün mübadeleler gönüllülük esasına dayanır.¹⁵

3.1.2. Kapitalist Ekonomik Sistemin Dezavantajları

Kapitalist ekonomik sistemin dezavantajları aşağıdaki gibi ifade edilebilir:¹⁶

¹³ Francis P. McHUGH, **İş Ahlakı**, (Çeviren: TÜSİAD), İstanbul: TÜSİAD Yayınları, Yayın No.TÜSİAD-T/92, 8-54, Detay Basım Ltd., 1992, s.30.

¹⁴ Cengiz CEYLAN, “İktisadi Liberalizm’de Ahlak”, **Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu**, (24-26 Aralık 1997), Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Adapazarı, 1998, ss.297-307.

¹⁵ YILDIRIM-DUMAN, s.288

¹⁶ Bkz. McHUGH, ss.30-31.

3.1.2.1. Kâr Güdüsü: Üreticiler, mal sahipleri, hissedarlar ve yönetim için kâr güdüsü önemli olduğundan sosyal maliyetleri(hava kirliliği gibi) göz ardı etme eğilimi görülür. “Kapitalizmin en büyük zaafı miyop oluşudur. Temelde kısa bir zaman ufkuна sahiptir. Kapitalizmin uzun vadede işleyebilmesi için bireyin kendi öz çıkarına değil, insan topluluğunun uzun vadeli çıkarlarına yatırım yapması gerekir. Çünkü insanlığın sosyal yönlerini görmezden gelmek, var olmayan bir insan türü için bir dünya tasarlamaktır.”¹⁷

3.1.2.2. Servetin Eşit Olmayan Şekilde Dağılımı: Güç servetle artma eğilimi gösterdiğinden kapitalist ekonomide büyük ayrılıklar ortaya çıkar. Gerçekler umutların gerisinde kaldığında(reel ücretlerin yükselmesini bekleyen bir ülkede düşmesi), başarının kuralları bilinmiyor ve değişiyorsa insanlar mutsuz olmaya başlarlar. Ne yazık ki dünyamız böyle belirsizlikler ve beklentisel açıklarla doludur.

3.1.2.3. İşsizlik ve Düşük Ücretler: Serbest bir işgücü piyasası sağlamak güçtür. Yüksek işsizliğin ve bol niteliksiz işgücünün bulunduğu bir ortamda işveren avantajlı durumdadır. Nitelikli işgücü kıt olduğunda ise, talep ücretlerin yükselmesine neden olur. Sermaye emekten daha kıt olduğundan işçiler anlaşmaya yanaşmazlarsa, yatırım planları başka yerlere kaydırılabilir.

Kısacası, Kapitalizmin dezavantajları; ekonomik eşitsizlik ve güvensizlik, maddi değerleri ön plana çıkararak insanoğlunu rasyonel ekonomik varlık olarak görmesi, oligopoller doğurması, hak edilmemiş gelirlere sebebiyet vermesi, arzı kısma güdüsünü teşvik etmesi, israf, sömürü, istismar ve yabancılaşmaya yol açması şeklinde ifade edilebilir.

3.1.3. Kapitalist Ekonomik Sisteme Ahlâki Açidan Yöneltilen Eleştiriler

Dünyaya hakim olan ekonomik anlayış, kapitalizmdir.¹⁸ Adam Smith(1727-1790) ilk eseri olan “*Ulusların Zenginliği Üzerinde Bir Araştırma*” adlı incelemesinde liberal düşünce ve piyasa ekonomisine dayalı kapitalist modelin ana ilkelerini ve “*Ahlâki Duyguların Teorisi*” adlı eserinde ise ahlâk biliminin(etika) ilkelerini ortaya koymuştur. Adam Smith bu iki eseriyle iktisat ve ahlâki bir sentez haline getirmiştir.¹⁹ “Kapitalizmi ahlâki bakımdan haklı kılan, onun insanın rasyonel yapısıyla ahenkli tek sistem olmasıdır. Bu düşüncelerin kaynağını Adam Smith’de bulmak mümkündür. Smith’e göre insan karakterine en uygun olan ve onun yaratıcılığını ortaya çıkarmada en başarılı olan sistem, piyasa sistemidir.”²⁰ Adam Smith’e göre,

¹⁷ Lester C. THUROW, **Kapitalizmin Geleceği**, 1.Baskı, (Çevirenler: Serpil Demirtaş ve Nebil İlseven), İstanbul: Çağdaş Bakışlar Dizisi:14, Sabah Yayınları,Eylül 1996, ss.233-257.

¹⁸ Nur SERTER, **Dinde Siyasal İslam Tekeli**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, Haziran 1997, s.147.

¹⁹ Aydın YALÇIN, **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ankara: Aydoğdu Ofset, 1991, ss.188-189.

²⁰ YILDIRIM-DUMAN, s.287.

kapitalizmde, bireylerin karşılıklı rızası temelinde mal ve hizmet mübadelesi yapılmaktadır. Müşterinin serbestçe karar vermesi ve seçim yapması, mübadele edilen işin değerini belirleyen tek kriterdir. Serbest pazar sisteminde zorlama ve hile yasaklanmıştır. Bu sistemde, insanların toplumda yükselme ve düşme (kazanma ve kaybetme) derecesi, kendi akıllarını kullanma derecesiyle belirlenir. Bu nedenle, kapitalizm hem ahlaki hem de adil bir sistemdir. Ayrıca Thompson'a göre; kapitalizmde kazananlar ve kaybedenler vardır. Kazananlar; dürüst, çalışkan, düşünceli, tutumlu, sorumlu, disiplinli, akıllı ve etkili olanlardır. Kaybedenler ise; miskin, tembel, akıllı olmayan, tutumsuz, ihmalkâr, uygunsuz ve etkisiz olanlardır. Kapitalizm, erdemi ödüllendiren ve kusurları ve kötü alışkanlıkları cezalandıran bir sosyal sistemdir.²¹

Adam Smith'e göre, kapitalizmde teşvik, herbir üretici ürettiğinin toplam değerlerini alacağı için sıkı çalışmaktır. Yani, ödüller paylaşılmamıştır. Kapitalizm, sıkı çalışmayı ödüllendirip tembelliği cezalandırır. Kapitalizme göre, refah sınırlı gelişme potansiyeline sahiptir. Sosyalizmin aksine, kapitalizmde bir kişinin kazancı, herkesin kazancıdır.²²

Kapitalizm, batı toplum tarihinin, kültür ve inanç sistemlerinin yoğurduğu bir ekonomik sistemdir. Max Weber bu gerçeği aynen şöyle ifade etmektedir: “*Kapitalizm, demokrasi, bilim ve hukuk dünyanın malı değil, Protestan ahlâkının bir ürünüdür.*” Nitekim onun 1919 yılında yayınlanan ünlü eserinin adı da “*Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhü*”dur. Yani Kapitalizmin manevi yapısının Protestan ahlâkına dayandığını belirtiyordu. Çünkü ilk kapitalist gelişme ve sanayileşme hareketleri İngiltere’de doğmuş, sonra onu Almanya, Hollanda daha sonrada Katolik ülkeler izlemiştir.²³ Weber Batı Avrupa’da kapitalizmi ortaya çıkaran en önemli nedenlerden biri olarak Protestan inancının zenginliği, çalışmayı, tasarrufu teşvik eden değerlerini görmektedir.²⁴ Kapitalizmde ahlâki olarak gerçekten itiraz edilecek şey, mülkiyetin sağladığı rahatlık, zenginliğin tembelliğe ve bedensel zevklere yol açması, hepsinden önemlisi “kutsal” yaşamı elde etme uğraşısından ayrılmasıdır.²⁵ Bugün Batı toplumu, Adam Smith(1723-1790) ve Max Weber(1864-1920)’den çok uzaklardadır. Hızlı teknolojik ilerleme kapitalist sistemin alt yapısını oymuş, manevi değer biçimlerinde büyük ölçüde tahribat yapmıştır. Para için para kazanma, bencillik hırsı, zengin olma tutkusu sosyal dayanışma yapısını ortadan kaldırmıştır. Bu da beraberinde “ahlâki çöküntü”yü getirmiştir. Bu durum Batı toplumu için dramatik sonuçlara yol açmıştır.²⁶ Kapitalizmde hem sermaye ile emek hem

²¹ C. Bradley THOMPSON, “Socialism vs. Capitalism: Which is the Moral System?” **John M. Ashbrook Center for Public Affairs, Ashland University, On Principle**, Volume 1 Number 3, Autumn 1993, s.1.

²² Bkz. C.B. THOMPSON, ss.2-3.

²³ Bryan S. TURNER, **Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam**, (Çeviren: Ahmet Demirhan), İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, ss.83-101.

²⁴ YILDIRIM-DUMAN, s.287.

²⁵ Max WEBER, **Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhü**, (Çeviren: Zeynep Gürata), Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, ss.63-138.

²⁶ Bkz. McHUGH, s.30.

de büyük emperyalist güçler arasında büyük çelişkiler söz konusudur.²⁷ Ayrıca Kapitalizmin serbest rekabet düzeni çoğu zaman sömürüyle sonuçlanmıştır. Kapitalizm için önemli olan her şeyden önce en hızlı biçimde sermayesini arttırmaktır. Bu da beraberinde tekelleşmeyi getirmiştir. Sözün kısası kapitalizm 19.yüzyılda sermaye birikimi uğruna beşeri yıkımlara yol açmıştır. Başka bir ifadeyle, “Kapitalizm, Protestan ahlâkının düzenleyici kimliğinden uzaklaştıkça materyalist bir dünya görüşüne dönüşmüştür. Tüm manevi değerler ve yüksek ahlâki duygular adeta boğulmuştur. Kapitalizmin, büyük ölçüde kişisel çıkarı dayandır görünmesi, mübâdele sisteminin çökmesine yol açan bireysel güdüler üretmesi ve eşitsizlikler yaratmaya eğilimli olmasının “sosyal sermaye”nin çökmesine yol açacağı ileri sürülmektedir.”²⁸ Daha da önemlisi Kapitalizm, nihai değerlerin belirlenmesini bilinçli olarak bireylere bırakır. Bu durum klasik sosyal açmazlara yol açar.²⁹

Kapitalizm çeşitli sosyal normlar ve ahlâk anlayışlarıyla bağdaşabilir niteliktedir. Bu anlayışta devlet bütün değer sistemleri karşısında tarafsız kalmalıdır. Çünkü devletin tartışmalı ahlâki sorunlara karışması baskıcılığı beraberinde getirecektir.³⁰ Avrupa’da belli şartlar altında başarılı sonuçlar veren Kapitalizm, Avrupa dışında dünyanın çeşitli ülkelerinde de uygulanmaya çalışılmıştır. Pasifik Kuşağı denilen ülkeler(Tayvan, Hong Kong, Singapur, Güney Kore) ve Japonya uyguladıkları liberal modelle birlikte Budizm ve Konfüçyüs inanç ve değerler düzenini birlikte götürmüşlerdir. Yani bir Japon liberal kapitalist ekonomi çizgisinde ilerlerken uyguladığı bu modelin manevi yapısını da kendi norm ve değerleriyle oluşturmuş bulunmaktadır. Hatta John Naisbitt “*Megatrends:2000*” adlı eserinde Pasifik Kuşağı ülkelerinin kalkınma stratejilerinde Budizm ve Konfüçyüs gibi inanç sistemlerinin motor güç olduğunu ileri sürmektedir.³¹ Ne var ki, sanıldığı aksine bugün hem Japon hem de Diğer Uzak Doğu ülkelerinin ekonomileri üstün bir “deontolojik” ahlâk(kişilere sonuçlarından bağımsız olarak katı ödev kuralları yükleyen ahlâk) türü gösterememiştir. Nitekim orada Wall Street ve City of London’dakileri çok aşan skandallar yaşanmıştır ve bugün bile yaşanmaktadır.³²

Sonuç olarak, Kapitalizmin kendisinden beklenen faydaları sağlayabilmesi, bir ahlaki devrimi varlığıyla mümkün olabilir. Sömürüye

²⁷ Y. ZUBITSKI, D. MTROPOLSKI, V. KEROV, vd. **Kapitalist Toplum**, Sekizinci Baskı, (Çeviren: Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları, 1995, s.145.

²⁸ Norman BARRY, “Piyasa, Ahlâk, Din ve Devlet”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:4, (Güz 1996), ss.22-35.

²⁹ Norman BARRY, **Komünizm Sonrası Dönemde Klasik Liberalizm**, (Çev: Mustafa Erdoğan), 1.Baskı, Ankara: LTD Yayınları, Ekim 1997, ss.8-12.

³⁰ Mustafa ERDOĞAN, “İslam ve Liberalizm”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:4, (1996), ss.10-19.

³¹ Cem KOZLU, **Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri**, 3.Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, No.3035, 1995, ss.32-120.

³² Bkz. BARRY, 1996, ss.21-35.

giden yolu tıkamak için erdemli bir nesil yetiştirmek gereklidir. Bu da sosyal adaleti mümkün kılacaktır.

3.2. Ahlâk ve Sosyalist Ekonomik Sistem

3.2.1. Sosyalist Ekonomik Sistemin İşleyişi

Sosyalizmin klasik modeli, saf bir ekonomik sistem değildir. Bir ekonomik sistem olarak sosyalizmi, bir politik sistem olarak sosyalizmden ayırmak güçtür. Kapitalist düşüncede olduğu gibi Sosyalizm'in de kendine özgü temel inançları vardır. Bunlar; (1)kendi kendine hakim olma isteği, (2)toplumcu düşünce ve (3)hizmet-refah isteği olmaktadır.³³ Sosyalizm, endüstriyel ölçekte üretim, üretim araçlarının sosyal mülkiyeti ve merkezi planlama olmak üzere üç öğeyle karakterize edilebilir.³⁴ Bu öğeler aşağıdaki gibi açıklanabilir:

3.2.1.1. Endüstriyel Ölçekte Üretim: En önemli üretim şekli endüstridir. Endüstriyel ölçekte üretim yapan büyük işletmeler sıkı kurallarla merkezi hükümet tarafından yönetilmektedir.

3.2.1.2. Üretim Araçlarının Sosyal Mülkiyeti: Kapitalist düzenin temel direklerinden birini teşkil eden özel mülkiyet ve miras hakkı, büyük adaletsizliklere, sömürüye yol açtığı savıyla sosyalizm tarafından reddedilmekte ve onun yerine “üretim araçlarında kamu mülkiyeti” ilkesi benimsenmektedir. Yani, bir sosyal mülkiyet biçimi sözkonusudur.

3.2.1.3. Merkezi Planlama: Devlet otoritesinin sosyalist düzendeki yeri çok önemlidir. Çünkü kapitalist düzendeki serbest piyasa mekanizmasının yerini sosyalizmde merkezi karar organı almaktadır. “Kapitalizmde bireylerin kendi kârlarını maksimize etmek için alacakları çeşitli kararların üretim ve tüketim faaliyetlerine yansımaları sağlayan fiyatlar sistemi söz konusu iken, Sosyalizmde bu tamamen veya büyük ölçüde kaldırılmakta ve yerine devlet otoritesine dayanarak karar alan “merkezi planlama” mekanizmaları konmaktadır. Yani pazarın rekabetçi yanlarına izin verilmemektedir. İş sistemlerinden dolayı merkezi planlama çok büyük miktarda bilgiye gereksinim duyar. Bu bilgiyi kaynakların tahsis edilmesi ve üretilecek ve dağıtılacak mallara ilişkin karar vermede kullanır.”³⁵ Başka bir deyişle, sosyalist(planlı ekonomi, merkeziyetçi, kolektivist) sistemde hükümet veya kamu sektörü neyi, kimi, niçin ve hangi fiyatla üreteceği konusunda karar verir. Planlama görevlileri kıt kaynakların dağılımını yaparlar. Devlet mülkiyeti hükümet tarafından kontrol

³³ Besim ÜSTÜNEL, **Ekonominin Temelleri**, Altıncı Bası Ankara:Ofset Yayıncılık, 1994, s.76

³⁴ Richard T. DeGEORGE, **Business Ethics**, 3th Edition, New York: Macmillan Publishing Co., 1992, s.129.

³⁵ Bkz. ÜSTÜNEL, s.78.

edilmektedir.³⁶ Fakat sosyalizm sadece “üretim araçlarında kolektif mülkiyet” düzenini getirme amacına yönelmiş bir düşünce sistemi değildir.

3.2.2.Sosyalist Ekonomik Sistemin Avantaj ve Dezavantajları

a) *Sosyalist ekonomik sistemin avantajları aşağıdaki gibi ifade edilebilir:*³⁷

- İnsan Kaynaklarının Kullanımı: Merkezi planlama, yüksek istihdam ve iş güvenliği sağlar.
- Büyük Çapta Üretim: Ölçek ekonomileri sayesinde büyük çapta üretim gerçekleşir.
- Kamu hizmetleri(enerji) ve temel hizmetler(sağlık) etkin bir şekilde sağlanır.

b) *Sosyalist ekonomik sistemin dezavantajları aşağıdaki gibi ifade edilebilir:*³⁸

- Gizli işsizlik; yüksek işsizlik çoğunlukla fazla işgücü istihdamına neden olur. Ayrıca planlı ekonomilerdeki emek yoğun sanayiler teknolojik ilerlemeyi engelleme eğilimindedir.
- Seçim şansının bulunmaması.
- Teşviklerin yetersizliği.
- Verimsiz bir bürokrasiye neden olan merkezileşmiş kontrol.

Sosyalizm, artan eşitsizlikler, yükselen işsizlik, büyüyen kullanılmayan işgücü gibi sorunlara çare olarak ortaya çıkmıştır. Sosyalistlerin inancına göre, bu sorunları gidermek için, sosyalizm yeni bir insan tipi yaratabilecekti: üretim ve zenginliğin temel taşı olacak bir “sosyal birey”. Sosyalizm başarısız oldu, çünkü uygulamada kimse o yeni insan tipini yaratmayı başaramadı. İnsanların büyük bölümünü, toplumsal idealler uğruna çok uzun süreler boyunca çalışmaya motive etmenin olanaksız olduğu ortaya çıktı. “Sosyalizm ekonomiyi kötü işletmiştir. Çünkü yanlış yerlerde yanlış şeyler –insanların istemediği, üstelik kapitalist toplumda zararına maliyetlerde sunulmasına karşın istemediği şeyler- yapan birçok projeye yatırımda bulundu. Bu projelerin birçoğu şimdi korkunç miktarda para kaybetmekte ve ancak devlet yatırımlarıyla ayakta kalmaktadır.”³⁹

3.2.3. Sosyalist Ekonomik Sisteme Ahlâki Açıdan Yöneltilen Eleştiriler

Sosyalizm de ekonomik alanda saf insan vicdanın özlediği bir dünya düzenini gerçekleştirememiştir. “Artı değer” sorununu çözmek ve böylece

³⁶ Bkz. McHUGH, s.30.

³⁷ Bkz. McHUGH, ss.30-31.

³⁸ Bkz. McHUGH, s.31

³⁹ Bkz. THURLOW, ss.40-42.

kapitalizmin en büyük haksızlığını ortadan kaldırmak düşüncesini esas alan sosyalizm hiçbir zaman artı değeri emekçilere yansıtmış değildir. Sosyalizm, “kâr” düzenine karşı çıkmasına rağmen, yine de kapitalizmde sermaye sahibinin cebine giren kâr, sosyalizmde, önemli ölçüde, siyasi ve idari yapıda iyice kemikleşen ve adeta yeni bir sınıf halini alan bürokratik üst kademe arasında paylaşılmıştır.”⁴⁰ Artı değer önemli bir kısmı ise, silahlanma yarışında ve dışa yönelik rejim propagandasında kullanılmıştır. Ayrıca mülkiyet hakkının ortadan kaldırılması ile zaten özel kabiliyetlerin teşebbüs ve üretme şevki kırılmış olduğu için ütopyik sloganlara dayalı eğitim faaliyetlerine ve sıkı polisiye tedbirlere rağmen, ekonominin kendi yapısı gereği, üretim düşüklüğü önlenememiş ve sonuçta bu durum sosyalizmin çöküşünde etkili rol oynamıştır.

Sosyalist sistemde entellektüeller, bürokratlar ve sosyal planlamacılar oluşturan bir yönetici sınıfı, insanların ne istediğine veya toplumun için neyin iyi olduğuna karar vermektedir. Devlet, düzenleme, vergilendirme ve çalışanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için refahın yeniden dağıtımını esnasında zorlayıcı güç kullanmaktadır. Sosyalizm, fedakarlık ve gıpta etmeyi kurumsallaştıran bir sosyal sistemdir. Sosyalizm, üretici sınıftan refahı alıp parazit sınıfına yeniden dağıtmak için refahı kamulaştırmada cebir ve organize şiddeti kullanan bir sosyal sistemdir. Bu sistem kuvvet ve şiddete dayalı ahlâk anlayışını benimsemiştir. Yine, Sosyalizm, sorumluluktan kaçmaya yönelik teşvikler üzerine kuruludur. Ödüller paylaşmış olduğundan dolayı bireylerin bir başkasından daha sıkı çalışması için hiçbir neden yoktur. Gerçekte, teşvik edilen şey, ortaya çıkan kayıpların paylaşılması nedeniyle diğerlerinden daha az çalışmaktır. Yani sosyalizm, tembelliği ödüllendirip sıkı çalışmayı cezalandırır. Sosyalist doktrine göre, bütün vatandaşlar arasında eşit olarak dağıtılması zorunlu olan dünyadaki refah sınırlı miktardadır. Bu sistemde bir kişinin kazancı, bir başkasının kaybıdır.⁴¹

Sosyalizmin güçlü yanları olabilir. Ancak bir takım ahlâki sorunlara kör, sağır ve suskun kalmıştır. Sosyalizmi anlatan çarpıcı bir özellik, bariz olarak ahlâki eleştiri ve nasihatların hem reddedilmesine hem de benimsenmesine bağlı kalmasıdır. Ahlâk, değişen maddi koşullara bağımlı ve onunla yakından ilintili olmakla kalmaz; aynı zamanda, arkasında sınıf çıkarlarının “pusuda beklediği” bir önyargılar silsilesi ve maskesi indirilmesi gereken bir yanılsamadır. Ahlâk, ya yönetici sınıfın tahakkümünü ve çıkarlarını meşrulaştırmış ya da ezilen sınıfın belli bir güce ulaşmasından itibaren, onun yönetici sınıfın tahakkümüne karşı öfkelerini ve ezilenlerin gelecekteki çıkarlarını temsil etmiştir.⁴² Daha da önemlisi Sosyalizm geleneksel olarak ahlâki, sınıf çıkarlarını yansıtan bir tür ideoloji olarak görmüştür. Sosyalizm’e göre ahlâki prensipler evrensel değildir. Tarihi

⁴⁰ Mustafa ÇAĞRICI, **İslam Ahlâkı**, 2.Baskı, İstanbul: Temel Kültür Dizisi No:6, Ensar Neşriyat, 1991, ss.264-265.

⁴¹ Bkz. C.B.THOMPSON, ss.1-2.

⁴² Steven LUKES, **Marksizm ve Ahlâk**, (Çeviren: Osman Akinhay), Birinci Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, ss.17-31.

materyalizme uygun olarak, ahlâkı maddî iktisadi temellere dayandırmaktadır. Ancak Marks ve takipçilerinin kapitalizme yönelttikleri eleştirilerde yabancılaşma ve sömürü gibi ahlâki kavramlar önemli yer tutmuştur.⁴³

Sosyalizm, kendisini ahlâktan, ne tarihsel ne mantıksal, ne teorik, ne de olgusal olarak uzak tutabilir. Lenin, 1920 Komsomol Kongresi'nde şunları ifade ediyor:⁴⁴ “Biz, kendi ahlâkımızın, bütünüyle proletaryanın sınıf mücadelesinin çıkarlarına tabi olduğunu söylüyoruz... Ahlâk, eski sömürücü toplumu yok etmeye ve bütün çalışanları, yeni bir toplumu, komünist bir toplumu inşaa etmekte olan proletaryanın etrafında birleştirmeye hizmet eden şeydir... Bir komünistin gözünde, her türlü ahlâkın kökeni, sömürücülere karşı yürütülen bilinçli kitlesel mücadele ile bu birleşik disiplindir. Biz, ezeli ve ebedi bir ahlâka inanmıyor ve ahlâk ile ilgili bütün masalların sahte olduğunu gözler önüne seriyoruz.”

Troçki ise, “ahlâkın, sınıf mücadelesinin bir fonksiyonu olduğunu ve aynı şekilde ahlâkın toplumsal gelişmenin bir ürünü olduğunu, bunun herhangi bir şekilde değişmeyeceğini, ahlâkın toplumsal çıkarlara hizmet ettiğini, söz konusu toplumsal çıkarların birbirleriyle çeliştiğini, ahlâkın da ideolojinin diğer biçimlerinden daha fazla sınıfsal bir karakter taşıdığını” ileri sürmüştür.⁴⁵ Ayrıca Sosyalizm kendi özgünlüğü ve tuhaflığı içinde hem anti-ahlâkçı hem de ahlâkçı kalmıştır. Özellikle Marx ve Engels daha çok ahlâk teorilerine ilişkin geleneksel sorunları ele almışlar, ancak çoğu kez birçok ahlâki sorunun sonradan farkına varmışlardır. Zoraki uygulamaların ahlâka uygun davranışı destekleyeceği, bununda kanunların yalnızca sıkı bir şekilde uygulanmasıyla mümkün olacağını ileri sürmüşlerdir. Ancak, “dışsal gerçekler, eşitlik, söz özgürlüğü ve gereksinimlerin birbirleriyle ilişkilerini dikkate alarak ahlâk ile kanunlar arasındaki dengeyi kuramadıkları için amaçlarına ulaşamamışlardır.”⁴⁶

Sosyalizm, en başından beri, ahlâki sorunlara karşı kendi adına alınan önlemlere, ahlâki bir direniş göstermesini fiilen olanaksızlaştıran bir yaklaşım sergilemiştir. Özel olarak da, özgürlük konusundaki zengin görüşlerine ve insanın kurtuluşuna ilişkin zorlayıcı bakışına rağmen, adalet, haklar ve amaçlar-araçlar sorununa yeterli bir açıklama getirememiş, dolayısıyla, içinde yaşamamız gereken dünyada adaletsizliğe –hakların ihlâl edilmesine- ve hoş görülmeyecek araçlara başvurulmasına yeterli bir karşılık bulamamıştır. Sosyalizmin, kişisel ahlâk ve kişilerarası ilişkiler alanı üzerine söyleyecek çok az şeyi vardır.⁴⁷ Zaten Sosyalizmin çökme sebebi içsel çelişkilerini çözemesiydi. Sosyalizmin köklü eşitlik ideolojisi ve bireysel

⁴³ YILDIRIM-DUMAN, s.286.

⁴⁴ Bkz. LUKES, ss.42-43.

⁴⁵ Bkz. LUKES, s.44.

⁴⁶ Abraham EDEL, Elizabeth FLOWER and Finbarr W. O'CONNOR, **Morality, Philosophy and Practice Historical and Contemporary Readings and Studies**, New York: Random House, 1989, ss.390-412.

⁴⁷ LUKES, ss.48-181.

özendiricilere gerek olmadığı inancı, endüstri çağında modern insanların üretken gerçekleriyle uyumsuz kalmıştır.⁴⁸ Baskı ve güvensizlik temeline dayalı Sosyalizm, insanın özgürlüğünü ve tabii haklarını hiçe saymak suretiyle insanın kişisel gelişimini engellemiştir. Daha da önemlisi Sosyalist sistemde kişisel görüşe güvenilmemiştir. Dolayısıyla, bu güvensizlik asıl felâketin ve ileride duyulacak sancıların kaynağı olmuştur. “Gitgide manevi duygunun ilhamlarına kulak verildiği dönemlerin geride kaldığı, artık diğerlerine ayak uydurmak ve herkese yabancı, ama herkese kabul ettirilmiş düşünceleri paylaşmak gerektiği hayaline kapılmıştır. Bu suretle, bu sistem toplumun manevi yapısını ihmal etmektedir. Neticede sınıfsız bir toplum düşleyen Marks ve yandaşlarının bu ideolojisi, ihmal ettiği toplumların manevi yapısı ve bireysel bağımsızlığın gelişmesiyle kendi sonunu hazırlamış oldu.”⁴⁹

SONUÇ

Hem kapitalizm hem de sosyalizm ekonomik sistem olarak belirli değerleri tercih etmekte ve her iki sistemde de bir takım ahlâki sorunlarla karşılaşmaktadır. Neticede ekonomik sistemler ahlâki değerleri göz ardı etmemelidir. Kaldı ki, “en güçlü olan yaşasın” felsefesi geçmişte ticari işletmelerin işine yaramış olabilir. Ancak, ekonomik sistem ne olursa olsun hiçbir kimse başkalarına zarar verecek, onların haklarını elinden alacak maddi ve manevi refahı isteme hakkına sahip değildir. Yine, hiçbir şey diğer insanlar sonuçta acı çekiyorsa sadece kendi mutluluğunu hesap ederek yaşamayı düşünemez. Buna zaman içerisinde, bulunduğu toplumda rıza göstermeyecektir. Kısacası, ahlâk, kişinin huzurlu yaşaması açısından ne derece önemli ise, ekonomik ve toplumsal ilişkilerdeki güven ve sadakat açısından da o derece önemlidir. Her şeyden önemlisi, dengeli sosyal ve ekonomik gelişmenin başarıya ulaşılması isteniyorsa, kişisel çıkarları pompalamayı alışkanlık haline getiren zihniyetin alt edilmesi gerekir. “Herkes için refah” felsefesi ekonomik ilişkilerde temel ilke olmalıdır.

KAYNAKÇA

1. BARRY, Norman. “Piyasa, Ahlâk, Din ve Devlet”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:4, (Güz 1996).
2. BARRY, Norman. **Komünizm Sonrası Dönemde Klasik Liberalizm**, (Çev: Mustafa Erdoğan), 1.Baskı, Ankara: LTD Yayınları, Ekim 1997.
3. BENETON, Philippe. **Toplumsal Sınıflar**, (Çev: Hüsnü Dilli), İstanbul: İletişim Yayınları,1995.

⁴⁸ Bkz. THURLOW, s.253.

⁴⁹ Philippe BENETON, **Toplumsal Sınıflar**, (Çev: Hüsnü Dilli), İstanbul: İletişim Yayınları,1995, ss.80-101.

4. CAVANAGH, Gerald. F. **American Business Values**, Third Edition, New Jersey: Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, 1990.
5. CEYLAN, Cengiz. “İktisadi Liberalizm’de Ahlâk”, **Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu**, (24-26 Aralık 1997), Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi, Adapazarı, 1998.
6. ÇAĞRICI, Mustafa. **İslam Ahlâkı**, 2.Baskı, İstanbul: Temel Kültür Dizisi No:6, Ensar Neşriyat, 1991.
7. DEAN, Peter J. “Examining the Profession and the Practice of Business Ethics”, **Journal of Business Ethics**, 16, (1997).
8. DeGEORGE, Richard T. **Business Ethics**, 3th Edition, New York: Macmillan Publishing Co., 1992.
9. EDEL, Abraham, Elizabeth FLOWER and Finbarr W. O’CONNOR. **Morality, Philosophy and Practice Historical and Contemporary Readings and Studies**, New York: Random House, 1989.
10. ERDOĞAN, Mustafa.“İslam ve Liberalizm”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı.4, (1996).
11. HELLRIGEL, Don and John W. SLOCUM, Jr., **Management**, Fourth Edition, Reading Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 1986.
12. HOFFMAN, W. Micheal and Jennifer MILLS MOORE, **Business Ethics: Readings and Cases in Corporate Morality**, Second Edition, New York: McGraw-Hill Publication Co., 1990.
13. KOZLU, Cem. **Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri**, 3.Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, No.3035, 1995.
14. LUKES, Steven. **Marksizm ve Ahlâk**, (Çeviren: Osman Akinhay), Birinci Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
15. McHUGH, Francis P. **İş Ahlâkı**, (Çeviren: TÜSİAD), İstanbul: TÜSİAD Yayınları, Yayın No.TÜSİAD-T/92, 8-54, Detay Basım Ltd., 1992.
16. McNAMARA, Carter. “Complete Guide to Ethics Management: An Ethics Toolkit of Managers”, at <http://www.mapnp.org/library/ethics/ethxgde.htm>, April 1998.

17. MILTON-SMITH, John. "Business Ethics in Australia and New Zealand", **Journal of Business Ethics** 16, (1997).
18. SERTER, Nur. **Dinde Siyasal İslam Tekeli**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, Haziran 1997.
19. STURDIVANT, Frederick D. and Heidi VERNON-WORTEL, **Business&Society: A Managerial Approach**, Fourth Edition, Boston: Richard D. Irwin Inc., Homewood, 1990.
20. TAKA, Iwao. "Business Ethics in Japan", **Journal of Business Ethics** 16, (1997).
21. TIERNEY, Elizabeth P. **İş Ahlakı**, 1.Basım, İstanbul : Rota Yayınları, Temmuz 1997.
22. THOMPSON, Arthur A., William E. FULMER and A. J. STRICKLAND, **Strategic Management**, Fourth Edition, Boston: Irwin Homewood, 1992.
23. THOMPSON, C. Bradley. "Socialism vs. Capitalism: Which is the Moral System?" **John M. Ashbrook Center for Public Affairs, Ashland University, On Principle**, Volume 1 Number 3, (Autumn 1993).
24. THUROW, Lester C. **Kapitalizmin Geleceği**, 1.Baskı, (Çevirenler: Serpil Demirtaş ve Nebil İlseven), İstanbul: Çağdaş Bakışlar Dizisi:14, Sabah Yayınları,Eylül 1996.
25. TURNER, Bryan S. **Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam**, (Çeviren: Ahmet Demirhan), İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
26. UMEZU, Mitsuhiro."Ethics and The Japanese Miracle: Characteristics and Ethics Japanese Business Practice", *International Society of Business, Economics and Ethics*, Tokyo (1996), <http://www.nd.edu/~isbee/p-umezu.htm>.
27. ÜSTÜNEL, Besim. **Ekonominin Temelleri**, Altıncı Bası Ankara:Ofset Yayıncılık, 1994.
28. WEBER, Max. **Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu**, (Çeviren: Zeynep Gürata), Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.
29. WHITE, Thomas I. **Business Ethics**, New York: Macmillan Publications, Maxwell Macmill, 1993.

30. XIAOUE, Lu. “**On Economic and Ethical Value**” Shanghai Academy of Social Sciencies, <http://www.depaul.edu/ethics/evaluate.html>,(1998).
31. YALÇIN, Aydın. **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ankara: Aydoğdu Ofset, 1991.
32. YILDIRIM, Engin ve Mehmet DUMAN. “Kapitalizm, Piyasa ve Ahlák”, **Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu** (24-26 Aralık 1997), Sakarya Üniv. İkt. ve İdr. Bil. Fakültesi, Adapazarı 1998.
33. ZUBITSKI, Y., D. MTROPOLSKI, V. KEROV, vd. **Kapitalist Toplum**, Sekizinci Baskı, (Çeviren: Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları, 1995.